

**GÖÇ OLGUSUNUN KÜLTÜREL BOYUTLARI VE ÇAĞDAŞ SANATA
YANSIMALARI: TEMATİK BİR ANALİZ**

**CULTURAL DIMENSIONS OF MIGRATION AND ITS REFLECTIONS ON
CONTEMPORARY ART: A THEMATIC ANALYSIS**

Dr. Öğr. Üyesi Ezgi TOKDİL

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü,
ORCID:0000-0003-2701-0842

Özet

İnsanlığın tarihsel süreç içerisinde pek çok nedenle yaşadığı mekânı değiştirmesi toplumsal, ekonomik, kültürel, psikolojik ve sosyolojik değişimleri de beraberinde getirmiştir. İnsanın doğduğu ve yaşadığı yeri geride bırakması bireysel kimliği üzerinde olduğu kadar bütün olarak kültürel kimlik üzerinde de büyük etkiler yaratmış, insan ve çevre ilişkisi yeni bir boyut kazanırken, insan ve insan ilişkisi yeniden yapılanmış, ancak en önemli değişim insan ve toplum boyutunda yaşanmıştır. Tarım toplumlarından sanayi toplumlarına geçişte mevcut anlamında büyük boyutlu bir göç yaşanmış, bunun en önemli nedeni ekonomik kaygılar olmuştur. Diğer göç nedenleri arasında güvenlik kaygısı, daha iyi yaşam arzusu gibi nedenler gelmektedir. Göç aynı zamanda dikey ve yatay hareketlilik olmak üzere farklı boyutlarda gerçekleşmektedir. Göçün sonuçlarına bakıldığında ise çoğunlukla küçük yerleşim yerlerinden daha büyük yaşam merkezlerine doğru olan dikey hareketlilik toplumsal boyutta kent merkezlerinin nüfus yönünden artışına, konut yetersizliğinin ortaya çıkmasına, ekonomik kaygıların politik sorunlar doğurmasına neden olurken, bireysel boyutta bakıldığında kültürel kimliğin bozulması, göç eden bireylerin uyum sorunları yaşayarak kimliksizleşmesi, yalnızlaşması ve yabancılaşması gibi negatif çıktılar yarattığı görülmektedir. Bununla birlikte zorunlu göçe maruz kalan bireyler için bu durum yaşam boyu sürecek büyük travmalara neden olmaktadır. Göçün kültürel boyutları da farklı açılardan ele alınabilecek geniş kapsamlı bir konudur. Araştırmada çağdaş sanattan örnekleme alınan eserler üzerinden göç, kentleşme, gecekondulaşma gibi fiziksel durumlar ile göçmenlik, ötekilik durumu, kimliğin yok edilişi, yabancılaşma ve yalnızlaşma gibi psikolojik durumlar bu durum ve olgulara gönderme yapan göstergeler üzerinden oluşturulan şemalar yoluyla ilişkisel analiz edilmektedir. Son olarak göç durumunu kişisel olarak deneyimleyen sanatçıların eserlerinde yer alan göstergeler, temalar ve soruna yaklaşım biçimleri ile bu olguyu doğrudan deneyimlememiş sanatçıların eserlerindeki anlatı biçimi ve göstergeler karşılaştırmalı olarak ele alınıp, örnekleme alınan eserler üzerinden tematik bir analiz yapılarak ortak bir veriye ulaşmak hedeflenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Göç, Toplumsal değişim, Dikey hareketlilik, Kültürel kimlik, Çağdaş sanat, Ötekilik durumu, Yabancılaşma, Kimliksizleşme

Abstract

Changing the place where humanity lived for many reasons in the historical process has brought social, economic, cultural, psychological and sociological changes. Leaving behind the place where people were born and lived had great effects on cultural identity as a whole, as

well as on their individual identity. In the transition from agricultural societies to industrial societies, there has been a large-scale migration in the current sense, and the most important reason for this has been economic concerns. Other reasons for migration include security concerns and the desire for a better life. Migration also takes place in different dimensions, including vertical and horizontal mobility. Considering the results of migration, vertical mobility from small settlements to larger living centers causes an increase in population in urban centers, the emergence of housing shortages, and economic problems cause political problems. It is seen that it creates negative outcomes such as de-identification, isolation and alienation. However, for individuals who are subject to forced migration, this situation causes great traumas that will last a lifetime. The cultural dimensions of migration are also a broad subject that can be addressed from different perspectives. In the research, physical situations such as migration, urbanization, squatting, and psychological situations such as immigration, otherness, destruction of identity, alienation and loneliness are analyzed through diagrams created through the indicators that refer to these situations and phenomena. Finally, the indicators, themes and approaches to the problem in the works of artists who have personally experienced the immigration situation, and the narrative form and indicators in the works of artists who have not directly experienced this phenomenon, are handled comparatively, and it is aimed to reach a common data by making a thematic analysis on the works taken as a sample.

Keywords: Migration, Social change, Vertical mobility, Cultural identity, Contemporary art, Otherness, Alienation, De-identification

GİRİŞ

Araştırmada öncelikle göç olgusunun anlamı, nedenleri ve sonuçları, mülteci, sığınmacı, göçmen gibi -yasal ve yasadışı- göç ile ilişkili diğer durumların açıklamaları, ekonomik ve politik etkilerinin yanında sosyo-kültürel alanda yansımaları, değişimi tetikleyen etkenler, sorunlar ve çözümüne ilişkin yaklaşımlar ile bu gerçekliğin bireyler üzerindeki psiko-sosyal yansımaları ele alınıp genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Çalışmanın devamında göç olgusunun kültürel kimlik üzerindeki etkileri (yeni melez kültürlerin ortaya çıkışı) kavramsal olarak incelenerek değişimin nedenleri ve sonuçları analiz edilmektedir. Ardından çağdaş sanatın göç ve göç ile ilişkili durumlara yaklaşım biçimi, toplumsal bir sorun olan söz konusu kitlesel hareketin sanatın kapsamına nasıl ve hangi tematik anlatılar kullanılarak dahil edildiği ile sanatın ve sanatçının konuyu estetik üretim kapsamına taşıma nedenleri incelenmektedir. Bu kapsamda örnekleme alınan sanatçılar zorunlu ya da isteğe bağlı göçü deneyimlemiş grup ile toplumsal sorunlara dışarıdan bir bakışla yaklaşan ve göç sorununu eleştirel, ironik söylem diline taşıyan grup olmak üzere iki ana başlıkta incelenerek, bu iki grubun sanatsal üretim kapsamında kullandıkları dil ve semboller ilişkisel olarak analiz edilmektedir. Bu amaçla kullanılan motif, gönderme yapılan olgu, olguya ulaşmada yararlanılan teknik/materyal ve diğer kategorik unsurlar çözümlenerek incelenen gruplar önce kendi içlerinde, ardından karşılıklı olarak göstergenin kullanım sıklığı ve oranları bakımından çözümlenmektedir.

Araştırmada amaçlı eleman örnekleme yöntemi kullanılmış olup, örnekleme alınan çalışmalar göç, kimlik ve aidiyet gibi kavramlar ile göçün toplumsal, ekonomik, psikolojik etkilerini konu alan eserler ve konuyu en iyi yansıttığı düşünülen sanatçılar arasından seçilmiştir.

1. Göç Olgusu ve Sosyo-Kültürel Yansımaları

Genel tanımıyla göç, insan topluluklarının bir yerleşim alanından ya da siyasi otoritenin egemenliğinin olduğu birimden diğerine kalıcı ya da geçici olarak ve istemli ya da istemsiz olarak yer değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Tümtaş ve Ergün'e göre; "ilk insanlardan günümüze kadar en genel anlamıyla, iki mekân arasında yani coğrafi alanlar arasında nüfusun yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır" (2016: 1348). Faist göç kavramını (2003: 41); "yaşanılan yerin daimî veya yarı daimî olarak genellikle bir çeşit idari sınırın dışına doğru değiştirilmesi" şeklinde açıklarken, Baş (2016); "devletlerin ekonomik, siyasi ve sosyal sorumluluklarını yerine getiremediği zamanlarda ortaya çıkan durumlar" olarak ifade etmektedir. Literatür araştırmalarında göçe ilişkin farklı tanımlar yer almakla birlikte olgusal açıdan ele alındığında; "birçok etkenin göçe yol açabildiği, aynı etkenin farklı zaman ve mekânlarda farklı sonuçlar doğurabildiği bu nedenle de kesin sınırları olan tek bir göç tanımı yapabilmenin mümkün olmadığı" görülür (Tümtaş ve Ergün, 2016: 1348). Bununla birlikte göçe neden olan koşulların aynı zamanda göçün sonuçları da olduğu, yalnızca ekonomik, politik ya da kültürel nedenler olarak belirli alanlarda yaşanan değişimlerle sınırlandırılmayacağı, farklı ilişki sistemleri ve yapıların göçe neden olmasının yanında göçün de doğrudan bu sistemler üzerinde etkiler bıraktığı, dönüşümlere neden olduğu görülmektedir (Göktürk & Kaygalak, 1999: 113). Göçün etkileri elbette yalnızca kurumlar ve sistemler bağlamında ele alınamaz; bunun ötesinde -daha da geniş kapsamda- birey üzerindeki fizyolojik durumun, zaman ve mekân şartlarının getirdiği etkiler ile doğrudan yaşam alanı değişikliğinden kaynaklanan psikolojik etkiler de ciddi bir problem olarak güncelliğini koruyan önemli sorunlardır.

Göç olgusu, ekonomik ve politik etkilerinin yanında sosyo-kültürel değişimlere neden olan/tetikleyen bir işlev de üstlenir. Bu değişimler toplumsal açıdan bakıldığında olumsuz olabileceği gibi kültürel açıdan olumlu etkileşimleri de beraberinde getirmektedir. Göç eden insan toplulukları yaşadıkları mekânın geleneksel değerleri ya da kültürel öğelerini gittikleri bölgelere taşıyarak burada var olan sosyo-kültürel gerçeklikle bir sentez yaratırlar ve böylelikle yeni melez kültürel diller ortaya çıktığı gibi sosyal yaşam da gelişir ve zenginleşir. Ancak elbette göçün sosyo-kültürel etkilerinin olumsuz sonuçlar doğurması da kaçınılmazdır; kimi zaman göç edilen bölgelerin kültürel altyapısına ayak uyduramama ve geleneksel değerlere ya da yaşam şekillerine bağlılık -yapısal anlamda gecekondulaşma sürecinde olduğu gibi- kitsch sanat ya da arabesk/alt kültür (burada alt kültür hâkim kültür içine ayak uyduramayan insan toplulukları anlamındadır) gibi negatif etkiler de yaratabilmektedir. Ancak göç ve onunla ilişkili durum ve olguların kültürel yapı üzerine olumlu ya da olumsuz etkilerine geçmeden önce toplumsal yapı üzerindeki değişim ile göç eden birey üzerindeki etkisinin incelenmesi önemlidir. Bu kapsamda göç tarih öncesi çağlardan günümüz modern yaşama kadar hiç durmadan varoluşunu sürdüren, durmaksızın devam eden ve buna paralel mevcut durumun gerçekliğinin sürekli olarak değişim ve dönüşüm yaşadığı bir durumdur. Bu süreklilik devam ederken göçün en önemli sonuçlarından birinin "milyonlarca insandan oluşan bir kitlenin vatansız, kimliksiz, yersiz-yurtsuz ve bir mekâna ait olmadan yaşaması sonucunu da doğuruyor" olduğu ve bunun küresel boyutta diğer pek çok alana etkisinin yanında olumsuz psikolojik durumlar yarattığı görülür (Çelebi Erol, 2020: 401). Bu nedenle göçmenlik kavramı da üzerinde durulması gereken önemli konular arasındadır.

Belirli nedenlerle doğup büyüdükları coğrafyadan göç ederek farklı bir kültür içinde yaşayan ya da yaşamaya zorlanan insan topluluklarına göçmen adı verilir. Ancak söz konusu göçmen nüfusunun çok büyük bir kısmı göç ettikleri ülkede işsizlik başta olmak üzere yetersiz konut, yaşam standartlarının düşüklüğü, dil, din ve etnik köken gibi nedenlerden dolayı aidiyet sorunları, ayrımcı ve izolasyona yönelik politikalar ile ırkçı toplulukların baskıları nedeniyle şiddete maruz kalma, yalnızlaşma, ötekileşme ve kimiksizleşme gibi olumsuz koşulları deneyimlemek zorunda kalmaktadır (Çalışkan, 2019: 15). Bu nedenle göç ve kimlik arasında belirgin bir ilişki vardır; göçmen konumunda olan bireylerin öteki olarak kabul edilmeleri ve toplumun belirli politik, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarından olduğu gibi toplumun diğer üyeleri tarafından da dışlanmaları bu bireylerin etkileşim alanlarını daraltmalarına, kültürel kimliklerini gizlemelerine ve duygusal olarak bastırılmalarına neden olmaktadır. Çalışkan'a göre (2019: 15); "öteki olmak göç eden bireyin, gittiği yerdeki konumunu belirleyen bir durumdur. Her türlü göç kapsamında bireyler entegrasyon sorunuyla karşı karşıya kalmaktadırlar". Donnan ve Wilson'a göre ise; "sınırı aşanların, 'biz' ve 'öteki' arasındaki keskin ayrımları aşındıracağından veya yıkacağından korkulur" (2002: 189). Dünyanın birçok bölgesinde ve göç olgusunun hemen her kademesinde devletlerin ekonomik, sosyal ve politik çabalarına karşın yabancılık ve dışlanmışlık yaşayan bu insanların sorunları ve bu sorunlarla ortaya çıkan daha büyük çözümsüzlükler artarak varlığını sürdürmektedir. Bu noktada elbette geçmişlerini ve gerçekliklerini geride bırakıp göç etmek zorunda kalan bu insanlara karşı toplumun her kademesinin daha barışçıl ve korumacı tutum ve davranış sergilemesi, göç eden insanların uyumsuzluklarını da en aza indirgeyeceği gibi aidiyet duygularını arttıracığından toplumsal yaşama etkin olarak katılımlarını sağlayacak olması bakımından önemlidir. Ancak ne yazık ki Çabuklu'nun da ifade ettiği gibi (2006: 99); "(...) toplum kendi normalliğini tanımlamak için normalliğin karşısını, anormalliği kuruyor, onu aşağılıyor ve böylece kendi üstünlüğünü yaratıyor" ve böylece çözülemeyecek büyük sorunların birikmesine neden olunuyor. Harvey'e göre; "Devletler her ne kadar göçmenlerin kültürel, sosyal ve ekonomik entegrasyonu için çalışmalarda bulunsalar da bu girişimler daha çok göçmenleri kontrol altına alma, yönetme denemeleri olarak kalmaktadır" (2013: 68; Çeber, 2018: 98). Bu nedenle de göçmen sorunu ve göç durumu ile ortaya çıkan diğer sorunlar katlanarak artmaktadır.

Bununla birlikte ayrım yapılması gereken bir diğer konu hem çağdaş sanat kapsamında ele alınan hem de mevcut gerçeklik içerisinde toplumsal bir sorun olarak halen varlığını sürdüren göç ve göçmenlik durumları ile ilişkili diğer olgulardır. Bunlar arasında en önemli sorun mülteci, göçmen ve sığınmacı kavramlarının ayrıştırılmasıdır. Hepsinde bir durum ya da konumdan diğerine bireysel ya da kitlesel hareketlilik söz konusuysa, mülteci kendi ülkesi dışında bir ülkede bulunan ve kendi ülkesine belirli gerekçelerle dönemeyen ve dönmek istemeyen kişiler için kullanılır. Göçmen kendisi ve çevresindekiler için daha iyi yaşam koşulları, daha iyi sosyal ve ekonomik durum beklentisi ya da eğitim nedeniyle yer değiştiren, vatandaşı olduğu ülkenin haklarından yararlanırken göç ettiği bölge ya da ülkenin de yasal olarak koruması altında olan kişilerdir. Ancak göç ettikleri ülkeye yasal yollarla değil de kaçak olarak göç eden gruplar da vardır ki -uluslararası boyutta en büyük sorunlardan biri olan- bu durum mülteci olma durumuyla ilişkili bir olgudur. Sığınmacılar ise mülteci oldukları ülkenin yasal olarak onları tanımasını bekleyen ve sığındıkları ülke tarafından geri gönderilemeyecek olan insan topluluklarıdır. Bununla birlikte göçün koşulları ve kategorisi ne olursa olsun, göç

eden bireyler üzerinde yaşamları boyunca önemli izler bırakan bir durum olarak algılanmalıdır. Göçün gerek düşünsel gerçekliği, gerek göç sırasında yaşanan koşullar gerekse sonrasında hissedilen yabancılık, yalnızlık ve aidiyetsizlik bu nedenle diğer tüm disiplinlerin yanında sanatın da konusu kapsamına dahil edilen psiko-sosyal durum/koşullardır. Tanımlanmış olduğu gibi bu durum toplumsal yapı, ekonomik koşullar, psikolojik etkiler açısından önemli yansımalarla sahip olduğu gibi kültür üzerinde de hem değişimi tetikleyici hem kültür tarafından eleştirilen bir rol üstlenmiştir.

Göç olgusu kültürel değişime neden olduğu kadar kültür içerisinde Chambers'ın "çağdaş akıl yürütme meselesi" şeklinde tanımladığı bir durumu da beraberinde getirmiştir. Chambers'a göre (2014: 13); "(...) göçerlik ve sürgün, Edward Said'in de işaret ettiği gibi, 'kesintili bir var olma durumudur' ve geride bıraktığınız yerle bir kavgaya tutuşma biçimidir. Bundan dolayıdır ki modern kültürün güçlü, hatta zenginleştirici bir motifine dönüşmüştür" (Çalışkan, 2019: 15). Bu motifin (göç kavramı ya da durumunun) kültür içerisindeki konumunu iki farklı şekilde ele almak mümkündür; ilki göçle birlikte ortaya çıkan melez kültürler ve kültür ürünlerine yansıma şekli, ikincisi sanatın -daha yoğun olarak çağdaş sanatın- göç sonucu ortaya çıkan kimlik, aidiyet, ötekilik, yalnızlık durumlarını eleştirel söylem diliyle vurguladığı yeni bir kültürel dil ve söylem biçiminin oluşmasıdır. Bu çalışmanın konusunu yukarıda sözü edilen ikinci kategori ve çağdaş sanatın konusu kapsamına giren göç olgusu oluşturmaktadır, ancak ilk kategoride yer alan eserlerin hangi anlatı biçimlerine sahip olduklarını tanımlamak da önemlidir.

Göçün sanatsal üretim kapsamında ele alınışına kültürel değişim üzerinden bakıldığında tanımlanmış olduğu gibi ilk kategoride göç edenlerin gittikleri bölgede -çoğunlukla küçük yerleşim yerlerinden büyük kentlere olan dikey değişimde- uyum sorunlarından doğan kitsch sanat ve arabesk kültürün ortaya çıkışı yer almaktadır. Kahraman (2007) tarafından "bir ara geçiş kültürü" olarak tanımlanan arabesk kültür, melez bir kültür olmasının yanında geleneksel değerler ya da yaşam biçimlerinin modern yaşama uyum sağlama ve evrilme sürecinde ortaya çıkan bir azınlık kültürüdür. Göçmenler yeni bir yerleşim yerine göç ettiklerinde -bu ister ulusal sınırlar ister uluslararası göç anlamında olsun- burada kendi kültürel kimliklerine ait insan topluluklarıyla bir araya gelme eğiliminde olur ve bu nedenle de toplumsal bir ayrışma başlangıçta kaçınılmazdır. Ancak bu toplulukların eski yaşantılarındaki gelenekleri ve yaşam şekillerini sürdürme çabası -özellikle kentlerde gecekondu bölgelerinde görülebilen- öte yandan toplumun diğer kesimlerine uyum sağlama gerekliliği bir ikilemin, ara kültürün ve arabesk denilen olgunun ortaya çıkışına neden olur. Çelebi Erol'a göre de; "kentnin büyük kalabalıklarını oluşturmaya başlayan bu yoksul kesim kendiliğinden oluşan bir alt kültür yaratmış, zamanın ruhu olan kendini ifade etme ve dillendirme ihtiyacıyla arabesk kültürü doğurmuştur" (2020: 402). Bu kültürün bir sonucu olarak ortaya çıkan bir kısım ürün ve bu sürecin sanata yansıdığı bir kısım örnek kitsch olgusu üzerinde şekillenmiştir. Kitsch olgusu da zamanla çağdaş sanatın önemli anlatı tarzlarından, eleştirel yaklaşım biçimlerinden biri haline gelmiştir.

2. Göç Olgusunun Sanatsal Temsili

Çağdaş sanat kapsamında göç olgusunun ele alınması ve gerek iki boyutlu gerek üç boyutlu anlatıya taşınması konunun tarihsel yönünün yanında kavramsal anlamlarına da

gönderme yapar. Toplumsal, ekonomik, kültürel boyutlarıyla bütün olarak göçe neden olan etkenler, göç durumu ve göçün yaşamsal gerçeklik (gerek tek tek bireyler gerek bütün olarak bir toplum) üzerindeki sonuçları, kimi zaman bir arada kimi zaman ayrı ayrı ele alınarak çağdaş sanatın konusu kapsamına dahil edilmiştir. Girgin'e göre; "göç kavramı bir tema olarak sanat içerisine girdiğinde örnek olarak yoksulluk, savaşlar, göç etmek zorunda bırakılan insanlar, yerinden olma, mülteciler, sınır dışı etme, aidiyet gibi kavramlar ile çağdaş sanatta kendine yer bulmaktadır" (2017; Demirel, 2020: 91). Bu kapsamda örnekleme alınan eserler farklı tematik anlatıya sahip ve göçün nedenleri ya da sonuçlarını farklı göstergeler yoluyla sergileyen çalışmalar olmakla birlikte, göç ya da sürgün durumunu yaşamış sanatçılarla bu duruma toplumsal bir olgu olarak yaklaşan diğer sanatçılar tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır.

Görsel 1. Ai Weiwei, Safe Passage (Güvenli Geçiş), 2016, Konzerthaus Berlin

Göç, sürgün, mülteci krizi, aidiyet ve yalnızlık gibi konularda ironik söylem diliyle mekân yerleştirmeleri ve üç boyutlu eserler üreten en önemli sanatçılardan biri -kendisi de mülteci olma durumunu deneyimlemiş olan- Ai Weiwei'dir. Sanatçının 2016 yılında Berlin Konzerthaus'da gerçekleştirdiği *Güvenli Geçiş* isimli yerleştirmede (Görsel 1) yapının ön cephesinde yer alan kolonlar mültecilere ait 14.000 can yeleği ile kaplanmış ve bu haliyle yerleştirme yaşadığı ülkeyi terk etmek zorunda kalan, yaşam mücadelesi veren ve hayatını kaybeden yüzlerce insana hem bir anıt niteliği taşıırken hem de göç ve sürgün konusuna sanatın eleştiri gücüyle çarpıcı bir göndermede bulunmuştur. 2017 yılında yine can yelekleri kullandığı bir diğer kavramsal çalışmada sanatçı Danimarka'da başlatılan bir proje kapsamında Kunsthall Charlottenborg Müzesi'nin pencerelerini 3.500 can yeleği ile kaplamış (Görsel 2), ardından 2020 yılında aynı yerleştirmeyi bu kez Atina'da yer alan Minneapolis Sanat Enstitüsü'nün girişindeki sütunlarda uygulamıştır ve Türkiye'den Yunanistan'a giden mülteciler tarafından kullanılarak atılan ve Midilli yetkilileri tarafından sanatçıya bağışlanan 2.400 can yeleği yaşanan kayıpları, çaresizliği ve yaşam mücadelesini sembolize etmiştir.

1957 yılında doğumundan bir yıl sonra ailesinin Çin'in kuzeybatısına sürgün edilmesi ve bir çalışma kampında yaşamak zorunda kalması nedeniyle göç olgusunu kişisel olarak da deneyimleyen bir sanatçı olan Ai Weiwei yaşadığı psikolojik baskı ve acıyı; “gençliğimden beri toplumdan insanlık dışı muamele gördüm. Sonsuz adaletsizlik gibi hissettiren bir deneyim yaşadığımı hatırlıyorum. Bu gibi durumlarda saklanacak bir yer ve kaçmanın bir yolu yoktur. Hayatınızın bir duvara karşı olduğunu veya hayatın kendisinin tamamen sönmenin eşiğinde, sönen bir ışık olduğunu hissediyorsunuz” sözleriyle dile getirmiştir (Weiwei, 2018). Sanatçının gerek kendi yaşamında deneyimlediği sürgün durumu gerek çalışmalarına konu olan mülteci krizi, mevcut gerçekliklerinden ve yaşam alanlarından bilinçli ve isteyerek ayrılan göçmenleri tanımlamaz. Burada göçmenlik -ekonomik ya da refah düzeyi yüksek bir yaşam özlemi değil- zorunlu göç olarak karşımıza çıkar ve günümüz siyasi düzen ve ekonomik kararların ya da savaş gibi durumların bir sonucu olduğu görülür. Devlet, kurum ya da toplumsal yapı karşısındaki bireyin savunmasızlığı, kırılganlığı, çaresizliği ve bunun sonucunda yaşanan kitlesel göçten geriye kalanlar sanatın malzemesi olarak sunulmuştur.

Görsel 2. Ai Weiwei, Safe Passage, 2017, Kunsthall Charlottenborg Müzesi, Danimarka

2017 yılında gerçekleştirdiği mekân yerleştirmesinde (Görsel 2) sanatçı müzenin pencerelerine sıkıştırdığı can yelekleri ile göçmen, mülteci ya da sığınmacı konumundaki bireyin deneyimlediği onlar ve diğerleri/biz ve öteki olma durumlarını aslında içerisi ve dışarıyı olarak yeniden yorumlamıştır. Can yelekleri nedeniyle içeridekinin dışarıyı, dışarıdakinin içeriye görmesi engellenmiş ve böylece sıkışmışlık, yalnızlık, yabancılaşma ve deneyimlenen acı gibi olguları vurgulamıştır. Yalnız içeride olanın değil, dışarıda olanın da içeriye görme ihtiyacının engellenmesi ile daha önce merak edilmeyen bir mekân içerisine ilgiyi arttırarak aslında “öteki” olana sanat yoluyla güçlü bir gönderme yapılmıştır.

Öteki durumunda olan (ya da diğerleri tarafından öyle kabul edilen) insanlığın büyük bir kesimini oluşturan bu grupların varlığı uluslararası boyutta yasalarla tanınsa da koruma ve topluma adapte etme süreçleri tek taraflı gerçekleştirilebilecek bir durum değildir. Bugün küreselleşme ile birlikte sınırların -interaktif gerçeklik boyutunda- ortadan kalktığı ve ayağımızın altındaki zeminin sürekli hareket halinde olduğu yeni bir dünya düzeni yaşanmaktadır. Bu nedenle bu hareketlilik ve değişim kabul edilmeli, kapitalist toplum yapısının ekonomik, politik ve sosyal sistemi ile yeni dünyanın yaşam koşullarının düzenlenmesinin imkansızlığı anlaşılmalıdır. Bu değişim ve dönüşümü “öteki” olarak deneyimleyen Ai Weiwei’in da tanımladığı gibi; “hepimizin tek bir insanlığa ait olduğu anlayışını oluşturmak, dünya dediğimiz bu küre üzerinde nasıl bir arada var olmaya devam edebileceğimizin en önemli adımıdır (...). Yıkılması gereken birçok sınır var ama en önemlileri kendi kalbimizde ve zihnimizde olan sınırlar – bunlar insanlığı kendisinden ayıran sınırlardır” (Weiwei, 2018).

Kimi sanatçılar göçün psikolojik sonuçlarına odaklanırken, büyük bir kesim sanatçı da göç sırasında gerçekleşen kitlesel değişim ve sürecin kendisine kavramsal bir anlatı geliştirmiştir. Bunun çağdaş sanata yansıdığı örnekler arasında mülteciler ya da sığınmacıların yasal ya da çoğunlukla yasadışı yollarla küçük tekneler ve botlarla yaptıkları göç betimlemeleri azımsanmayacak kadar fazladır. Bu örnekler arasında Isabel ve Alfredo Aquizilan çiftinin çalışması (Görsel 3) karton kolilerden oluşturulan üst üste yerleştirilmiş ev maketlerinin bir tekne içerisinde konumlandırılmasıyla tüm geçmiş yaşantılarını, kimi zaman ailelerini, sevdiklerini, şehirlerini terk eden/zorunda kalan insanların göç anındaki varoluşlarına gönderme yaparken, aynı zamanda başka bir ülke hayalinin de ütöpik yansımasına dönüşmüştür.

(Saat yönünde) -Görsel 3. Isabel ve Alfredo Aquizilan, Geçiş III: Başka Bir Ülke Tasarımı (Passage III: Project Another Country), 2009, Singapore Art Museum/ Görsel 4. Banksy, Mülteci Teknesi (Refugee Boat), 2016 / Görsel 5. Yoko Ono, Add Color (Refugee Boat), 2019 / Görsel 6. Mohamad Hafez, *Desperate Cargo, Making Migration Visible: Traces, Trackways, and Pathways*, 2018

Banksy -küçük çocuklara uygun olmayan aile eğlence parkı olarak adlandırılan- 'Dismaland'da sergilenen bazı eserlerinde göçmen krizine değinmiş, mülteci kamplarına destek olmuş ve bu kamplara duvar resimleri yapmış bir sokak sanatçısıdır. *Mülteci Teknesi* isimli çalışması (Görsel 4) doğrudan yasadışı yollarla sınırı geçmek için bir botla yolculuk yapan göçmenleri betimler. Burada -tıpkı gerçek dünyada olduğu gibi- kaldırılabileceğinden fazla göçmen alan bir bot ve içindeki insanların çaresizliği sergilenirken aynı çalışma daha sonra uzaktan kumandalı bir tekne haline getirilir ve ağırlığını en yakın doğrulukta tahmin eden kişinin kazanacağı *Ne Kadar Ağır* (2015) isimli bir yarışma düzenlenerek tüm geliri *Help Refugees* adlı organizasyona bağışlanır. Banksy, sanatın toplumsal sorunlar karşısında birleştirici ve destekleyici rolünü göstermesinin yanında sıradanlaştırılan olguların tüm gerçeklikleriyle ortaya çıkarılması adına önemli bir görev üstlenmiştir. Yoko Ono'nun *Add Color* (Görsel 5) isimli etkileşimli eseri ise boş bir mekân içerisine yerleştirilmiş bir tekneden oluşur ve izleyicilerin kendi düşünce, duygu ve umutlarını zemine, tekneye ve duvarlara yazmaları ve boyamalarına izin verilir. Yerleştirme kendi kendisini şekillendirmeye ve iletiler duvarlarda yer almaya başladıkça mekânın görsel sakinliği yerini çok katmanlı bir kaosa bırakmıştır ve uzaktan bakıldığında sakin bir deniz etkisi yaratırken yakından incelendiğinde huzursuz bir gerçekliğin temsiline dönüşmüştür; bu anlamda göç konusunun ve mültecilere ilişkin toplumsal bakışın ortaya çıkarılması ve bireysel düşüncenin yönlendirilmesi bakımından önemli bir çalışmadır (Anonim, 2019).

Bunun yanında göç olgusu yalnızca belirli insan topluluklarının daha iyi yaşam arzusu, daha iyi eğitim beklentisi gibi nedenlerle yer değişimi şeklinde tek taraflı olarak ele alınamaz. Yaşadıkları bölgeyi ya da ülkeyi zorunlu olarak terk eden ve mülteci kamplarında yaşamaya mahkûm edilen bu insanların büyük çoğunluğunun geçmiş yaşantılarının ya da ayrıldıkları ülkelerdeki konumlarının mevcut gerçekliklerinden daha iyi olduğuna ilişkin önemli bir tespit yapmak olasıdır. Ancak iç savaş, toplumsal karışıklık ya da diğer pek çok nedenle zorunlu olarak göçmen konumunda olan bu insanlar hakkında geçmişleri, eğitimleri ve yaşama ilişkin hayalleri olmayan bireyler olarak bakıldığı da bir gerçektir. Son yıllarda Suriye, Afrika kıtası ve Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere Türkiye ve diğer Avrupa ülkelerine birçok göç hareketi

yaşanmıştır. Bu göçmenlerin durumları değerlendirildiğinde yaşanan kitlesel hareketin zorunlu bir yer değiştirme olduğu anlaşılmaktadır. Elbette söz konusu göç hareketlerinin sonucunda göç alan bu ülkelerde büyük belirsizlikler ve sosyo-ekonomik sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar göç edilen ülkelerin yönetsel mekanizmalarında olduğu kadar göç eden insanların yaşadıkları uyum sorunları ile de ilişkilidir ve psikolojik- sosyolojik sorunlar kültürel değişimleri de beraberinde getirir (Demirel, 2020: 91). Bu kapsamda Suriye doğumlu -kendisi de bu deneyimi yaşamış olan- yerleştirme sanatçısı ve mimar Mohamad Hafez'in yine bot imgesi ile göçmenlik ve mülteci durumlarına dikkat çektiği *Desperate Cargo* isimli çalışması (Görsel 6-7) sanatçının bir aile üyesinin Suriye'den kaçıp İsveç'e sığınmasının ardından hissedilen duygunun ve terk edişin gerçekliğinin betimlenmesine yönelik ortaya çıkan bir yerleştirmedir. Burada örnekleme alınan diğer çalışmaların aksine göçe iten neden olarak savaş ve dolayısıyla göçün öncesi ile göç sırasında yaşanan durum -bir mülteci botu- ve sonrasında toplanma kampında yaşayan insanların soyutlanmışlığı -botun zeminden yukarı kaldırılmış konumu- bir arada betimlenmiştir. Bir kargo botundan oluşan yerleştirme farklı konumlardan bakıldığında söz konusu sürecin farklı anlarını tanımlayabilmemize olanak verir. En basit görünümüyle içine yerleştirilen can yelekleri ile yaşadıkları ülkeyi terk etmek zorunda kalan bir grup göçmeni temsil eder, ancak yerleştirmenin altından bakıldığında savaş uçaklarının ve bombaların -aslında insanlığın hiç değişmeyen hırsının- darmadağın ettiği bir şehir görüntüsü ile karşılaşılır. Hafez'e göre mülteciler (2018); "çatışma bölgelerinden uzakta, insana yakışır bir yaşamı yeniden kurmaya çalışan çaresiz insanlardır. Yine de dünya onlara bir tehdit, politik bir meta ya da insani statülerinden vazgeçen bir güvenlik riski olarak muamele ediyor gibi görünüyor ve böylece sadece kargo haline geliyorlar... insan değil". Bu nedenle çalışmasına *Desperate Cargo* ismini verdiğini belirten sanatçı, savaşın etkilerine, nedenlerine, insanlık üzerindeki yansımalarına olduğu kadar göç sonucu mülteci durumunda olan insanların dışlanmışlıkları ve yalnızlıklarına da sanatın eleştiri gücüyle bakış açısı sunar.

Görsel 7. Mohamad Hafez, *Desperate Cargo* (Umutsuz Kargo), 2018

Sanatçının örnekleme alınan bir diğer çalışması gene mülteci olma durumunu bu kez bavul metaforu ile betimlediği bir dizi çalışmadan biri olan *Unpacked* isimli yerleştirmedir (Görsel 8). Yazar Ahmed Badr ile ortak olarak yürüttükleri bu projede Hafez, Amerika'da

yaşayan göçmen ailelerin hikayelerini dinleyip, bu insanların geride bıraktıkları yaşamlarını bir bavulun içinde yeniden canlandırmıştır. Bu yaşam alanları savaş, şiddet ya da benzeri bir nedenle terk edilmiş olan evlerin kalıntıları olarak bu insanların yalnızca vatanlarını değil, yaşadıkları mekanları, içerisindeki eşyaları, kişileri ve anıları da geride bıraktıklarının ve yalnızca bir bavula sığdırılabilmiş bir yaşamla sıfırdan başlamak zorunda olduklarının sembolü haline gelmiştir. Sanatçının “küresel mülteci krizinde mültecileri insanlaştırmaya odaklanan bir multimedya sergisi” olarak tanımladığı bu eserler Afganistan, Irak, İran, Suriye, Kongo ve Sudan'dan gelen mülteci ailelerle yapılan görüşmelerin ses kayıtları ile de desteklenmiştir. Hafez’e göre; “günün sonunda, hayatlarımızla onların hayatları arasında pek çok benzerlik fark etme ihtimalimiz var. İnsanlar arasında büyük bir ortak payda var ve insanlara yargılamamalarını söylemeye çalışıyoruz- milyonlarca insanı tek bir geniş fırça darbesiyle resmetmemelerini” (Yale Law School, 2019). Aynı zamanda serginin Yale Hukuk Okulu’nda izleyiciye açılmış olmasının da yasaların (göçmenlik yasalarından seyahat yasalarına kadar her türlü yasanın) çok daha ötesinde sözü edilen göçmenlerin aslında birer insan olduklarını, geçmişlerinin, kültürlerinin, anılarının ve umutlarının olduğunu hatırlatma işlevi üstlendiği görülürken, sanatın birleştirici ve özgürleştirici gücü, yaşamın gerçekliği ve yasaların katılığı arasındaki tezatlığı doğrudan izleyiciye yansıtır. Görüldüğü gibi mülteci olma durumunu yaşayan ya da herhangi bir sebeple doğduğu coğrafyadan göç etmek zorunda kalan sanatçıların çalışmalarında yoğun olarak bu geçmişe vurgu yaptıkları, bununla birlikte ortaya koydukları eserler yoluyla bu konumdaki -ötekileştirilmiş- insanların toplumun diğer üyeleri tarafından nasıl görüldüğü ve neyin yanlış olduğuna ilişkin unutulmuş bir noktayı da gündeme getirdikleri söylenebilir.

Görsel 8. Mohamad Hafez, *Unpacked: Refugee Baggage (Mülteci Bagajı)*, 2019 / Görsel 9. Mona Hatoum, *(Çıkış II) Exodus II*, 2002

Mona Hatoum da geçmişin ve tüm umutların yalnızca bir bavula sığdırıldığı metaforu üzerinden göçmenlik sorununa değinen sanatçılar arasındadır. Sanatçının 2002 tarihli *Çıkış II* isimli yerleştirmesi (Görsel 9) Birleşmiş Milletler kayıtlarında şuan yaklaşık 70 milyon olan isteyerek ya da istemeyerek göçe maruz kalmış bu insanların geçmişleri ile gelecekleri

arasındaki ince çizgiyi vurgular. Yine göç olgusunu kendi geçmişinde deneyimleyen sanatçı Filistin doğumludur ve İngiltere’de yaşamaktadır. Bu nedenle yerleştirmelerinde yerinden edilmişlik duygusu üzerine güçlü yansımalar vardır. 2019 yılında gerçekleşen *When Home Won’t Let You Stay* isimli sergide yer alan çalışma biri yeşil diğeri sarı olmak üzere iki valizden oluşur ve her iki valiz birbirine aralarındaki saçlarla bağlanmıştır. Reynolds’a göre; “bavullar hareket ve seyahati çağrıştırırken, saçlar ise bavulların içindeki insan yaşamının kalıntılarına gönderme yapar” (2019: 1). İzleyicinin göçün ardından kalan, geride bırakılan yaşamı hayal etmesi ve dolayısıyla yaşamın kırılğanlığını anlamaya ilişkin farkındalık geliştirmesi hedeflenmiştir. Küratör Gabriel Ritter’in de ifade ettiği gibi; “bu tür zor ve güncel konulara sanatsal yanıtlar, izleyicileri çok sayıda küresel göç ve zorla yerinden edilme deneyimiyle empati kurmaya zorlayacaktır. Empati ile ortak noktalarımızın farkına varabilir ve farklılıklarımızı anlamak ve kutlamak için çalışabiliriz” (Gihring, 2020). Yine göçmenlik-mültecilik durumuna bavul/valiz metaforu ile vurgu yapan Joel Ross, Yoan Capote, Walead Beshty başta olmak üzere pek çok sanatçı vardır, bu çalışmaların hemen hepsinde geçmiş göndermesi vardır ve sınırı geçmeye çalışırken bir valize sığdırılabilen yaşamlara dikkat çekerler.

Görsel 10. Bruno Catalano, Gezinler (Les Voyageurs), 2013

Doğduğu topraklardan ayrılmış bir sanatçı olarak Bruno Catalano da yer değişiminin, ayrılışın ve terk edişin insan yaşamındaki izlerine, ruhundaki değişime gönderme yapan, sanat yoluyla bu olguyu deneyimleyen insanların yaşantılarını açığa çıkarmak isteyen sanatçılar arasındadır. Fas doğumlu ancak daha çok küçük yaşta Fransa’ya göç etmek zorunda kalan sanatçının *Les Voyageurs* (Gezinler) serisinde yer alan çalışmaları (Görsel 10) başka bir coğrafyada yaşama uyum sağlamaya çalışan -ister mülteci ister göçmen olsun- insanların yaşamlarındaki doldurulması imkânsız olan boşlukları eksik beden parçaları ile sembolize etmektedir. Bu heykellerin içinde yer alan boşluklar insan yaşamının kırılğanlığına gönderme yaptığı gibi yerinden edilen insanların gittikleri yerlere eksilerek gidişlerini ve içlerindeki boşluğu, acıyı ve arayışı da simgelemektedir. Bununla birlikte Catalano’nun heykellerinin hemen hepsinde var olan benzer donuk yüz ifadesi yabancılaşma duygusunun yarattığı kimliksizleşmeyi vurgular gibidir ve dolayısıyla göç ve göçmen kavramlarına toplumsal bakış

açısının da yansımalarına dönüşmüştür. Sanatçıya göre; “*hayat yolunda hepimiz birer yolcuyuz, kimimiz iş kimimiz ise kendimizi aramak uğruna yola koyuluyoruz. Heykellerim de bir sebepten yola çıkmış, bir dünyanın insanı değil de dünyada bir insan olan ve çıkılması kaçınılmaz yolculuklara koyulmuş kişiler (...) kendilerini gerçekleştirmeye çalışan, her an kendilerini tamamlayan ‘eksik’ insanlar*” (Bozkurt, 2016). Heykellerde yer alan bedene ilişkin parçaların arasındaki boşluklar aslında tüm insanlığın gerçekliğe bakış açılarında doldurulması gereken boşlukların da temsiline dönüşmüştür. Bu gerçeklik bugün küresel bir sorun haline gelen göçmen, mülteci ya da sığınmacılar için bulunması gereken çözümler ve onların toplumsal yaşama kazandırılmalarına yönelik uygulamalardaki boşlukları da temsil eder. Dolayısıyla Catalano’nun heykellerinin göçmenlik konusuna hem göç eden insan toplulukları tarafından hem de göç edilen bölgedeki politik ve hukuksal eylem bakımından çift yönlü yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte göçmenlerin toplumsal yapı içerisindeki ayrışması/ayrıştırılması açısından konuya yaklaşıldığında da örnekleme alınan çalışmanın diğer tüm olgularla birlikte sosyo-mekansal bir dışlanmayı da vurguladığı yorumlanabilir. Tümtaş ve Ergün’e göre (2016: 1356); “göçmenler kentlerde dışlanma dinamiklerinin ve/veya bir arada olma güdüsünün verdiği güven hissini etkisi ile birlikte yaşama eğilimi göstermiş ve kentsel mekânlarda etno-kültürel ve sosyo-ekonomik birliktelikler ile bölünmüş yapılar oluşmuştur”. Catalano’nun heykellerinin aynı zamanda bu bölünmüş yapıları simgelediği de söylenebilir.

Görsel 11. Claudia Casarino, Uniform (Üniforma), Migrocionos (en el Arte Contemporaneo (Çağdaş Sanatta Göç), 2008

Arjantinli bir sanatçı olan Claudia Casarino’nun *Üniforma* adlı enstalasyonu da (Görsel 11) gerek göç sırasında yaşanan deneyimi gerekse sonrasında gerçekleşen göçmen/mülteci olma durumu, öteki olma, topluma yabancılaşma, kimliksizleşme gibi psikolojik süreçleri yansıtan önemli çalışmalar arasındadır. Çalışkan’a göre; “gerek çalışma izni alarak gerekse yasadışı yolları kullanarak kendilerine daha iyi bir yaşam kurmaya çalışan bireylerin mülteci kamplarında yaşadıkları olaylara değinmesi, gerekse göçün travmatik etkisini vurgulaması” bakımından önemlidir (2018: 44). Sosyal, politik ve insanın varoluşuna ilişkin -kullanılan tül malzeme ile- bedenin mevcudiyeti ile yokluğuna gönderme yapan yerleştirme, göç etmek

zorunda kalanın, sınırların ya da sürgün edilenin yaşamın içindeki konumunu doğrudan izleyiciye aktarmaktadır. Üniformalar burada sürgüne gönderilmiş olanların toplama kamplarını -her ne kadar bu kamplarda üniforma giyilmiyor olsa da burada yaşayanlar sürekli gözetim altındadır-, mültecilerin can yeleklerini olduğu kadar öteki durumuna düşen bu insanların ruhsal durumlarını, vatansız oluşlarını, bedensel varoluşlarına karşı toplumsal olarak dışlanmışlıklarını da temsil eder. Aynı zamanda çalışmanın gerçekliğini oluşturan üniformalar, şeffaflığı nedeniyle bir diğerinin mevcudiyeti ile karışarak bir bütün haline gelir ve insanlığın öteki olmaya zorlanan ile öteki olma riskini göze alan bu büyük kesimin benlik duygusunu sürdürme ve var olma krizinin yansımaya dönüşür (Escobar, 2008). Çalışkan'ın da ifade ettiği gibi çalışmaya asılı olarak yerleştirilmiş üniformalar mekân içerisinde bir hacime sahipken aynı zamanda boşluk duygusuna neden olurlar ve “gözden kaçırılmış, önemsenmemiş öznenin varlığına bir tür ağıt gibi veya dikili bir mezar taşı gibi izleyiciyi kuşatan tül den varlıklar; mültecilerle/göçmenlerle kurulması gereken empatinin ne kadar önemli olduğunu da vurgular” (2018: 43). Bütün bu göstergeler nedeniyle Casarino'nun yerleştirmesinde göç olgusunun bu duruma maruz kalmış bireylerin psiko-sosyal durumlarına odaklandığı, göç eden ya da zorunlu göçe maruz kalanların yaşam deneyimlerini kimliksizleşme, bedensizleşme, ötekileşme kavramları üzerinden sorguladığı söylenebilir.

Guy Wouete'nin *Göç Yolunda* isimli çalışması ise göç sırasında yaşanan kayıplara odaklanmıştır (Görsel 12). Yasadışı yollarla sınırı geçmeye çalışan göçmenlerin yol boyunca yaşadıkları fiziksel ve ruhsal kayıplar, yaşamlarını yitiren bu insanlardan kalan kıyafetler ve eskimiş ayakkabılarla temsil edilmiş, dikenli teller sınırları ve sınır geçişlerini betimlerken bu tellerin ardında yer alan plastik su şişeleri bu insanların temel ihtiyaçlarını ve mahrumiyetlerini vurgulamıştır. Çalışkan'a göre (2018: 42); “bu kaotik düzenlenme, en temel ihtiyaç olan suya ulaşamamanın hikayesidir. Sanatçı su ve hayal edilen yaşamı metafor olarak kullanmaktadır. Su aracılığı ile ulaşmak istenilen aslında, sınırın aşılması ve insani değerlerde yaşama kavuşmaktır”. Bu nedenle yine Wouete'nin çalışmasında Catalano'nun eserlerinde olduğu gibi (Görsel 10) göç sorunu hem bireysel hem toplumsal yönü ile eleştirilir ve göç sorunu ya da göçmenlere bakış açısı konusunda değişimin yalnızca insanlığın ötekileştirilmiş olanı kabul etme sorunu olmayıp devletlerin ve uluslararası yasaların yetersizliği ile de ilişkili olduğunu simgelemiştir. Şüphesiz insanlar Wouete'ye göre (2015); “bir ağaç değildir, aynı yerde kalmak, ölmek için yaratılmamıştır. Küreselleşmenin olduğu dünyada, insan doğası gereği başka yerlere gitme, hareket etmek ve diğerleriyle buluşmak için vardır” (Schwegler, 2015). Ancak bu süreç zorunlu hale geldiğinde ve kendi ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan bu insanlar başka bir ülkeye sığındıklarında mülteci olarak ötekileştirilme durumunu yaşarlar ve bu yalnızca toplumsal dışlanma anlamında değil onların sığındıkları ülkedeki kabul süreçleri tamamlanıncaya kadar yerleştirildikleri kamplarla da vurgulanan bir gerçekliktir. Buradaki varlıkları elbette geçicidir ancak gerek geçmişte gerek günümüzde yaşanan bu trajedinin arka planında buradaki koşullar ve insani şartların yetersizliği bu süreçle ilgili en büyük problemlerden biridir. Başkır'ın da ifade ettiği gibi; “mülteci insan olmakla yurttaş olmak arasında bir kesinti yaratmaktadır. Söz konusu kesintinin gerçekleştiği topos ise, kamplar ya da gözaltı merkezleridir” (2008: 5; Çalışkan, 2018: 43). Bu doğrultuda en temel insan haklarından biri olan sığınma/barınma ihtiyacı tel örgülerle çevrilmiş bir alana yerleştirilmiş su şişeleri ile sembolize edilirken bu kurgunun önüne ve arkasına yerleştirilen ayakkabı

atıklarının bu denli insani bir sürece ulaşabilmek için yola çıkan insanların yol boyunca verdikleri kayıpları simgeleyerek yaşanan trajediye basit ama etkili bir eleştiri getirdiği söylenebilir.

Görsel 12. Guy Wouete, (Göç Yolunda) Sur le Chemin de l'immigration, 2015 / Görsel 13. Christian Boltanski, Monument Canada

Christian Boltanski'nin *Monument Canada* isimli yerleştirmesinde (Görsel 13) Wouete'nin yerleştirmesinde dikkat çekilen tüm gerçeklik ve sınırı geçerken ve/ya toplanma kamplarında yaşanan kayıplar yine fiziksel bedenden geriye kalan giysiler ve bu insanların portre fotoğrafları kullanılarak yansıtılmış, göç sorunu, mülteci durumu, ötekileştirilmiş kimlik, yabancılar ve sığınmacılar ile yaşanan acılar ve bu insanların anısına bir anıt niteliği de taşıırken yaşanan trajediye sanatın eleştirel diliyle vurgu yapılmıştır. Boltanski, Yahudi bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiş ve babasının Naziler tarafından aranan biri oluşunun ve soykırım olgusunu daha çocuk yaşta deneyimlemiş olmasının izlerini tüm yaşamı boyunca taşımış ve ortaya koyduğu enstalasyonların çoğunda yaşamının ilk yıllarında tanıklık ettiği bu gerçekliği ve yaşanan acıları yansıtmıştır. Sanatçının örnekleme alınan çalışmasında da kıyafetler ve bunların üzerine yerleştirilen fotoğraflar ile yaşanan soykırım ve toplanma kamplarında yaşamını kaybeden çocukların anısı canlandırılmıştır. Bu kıyafetler aynı zamanda yaşamını korkunç bir şekilde kaybeden farklı yaşlardaki çocuklardan geriye kalanlar olarak da yorumlanabilir; insanlık tarih boyunca savaşlar, soykırımlar, ülkelerin kendi ideolojik çatışmaları nedeniyle pek çok acıya şahit olmuş, pek çok insan yaşamını kaybetmiştir ancak fiziksel beden yok olurken onların içinde var oldukları dünya yaşamaya devam etmiştir. Bu anlamda Boltanski'nin çalışmalarının bu gerçekliği doğrudan izleyiciye aktardığı, kullandığı spot ışıklar yoluyla insanlığın geçmişine olduğu kadar şimdinin değiştirilebilir gerçekliğine de vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kullanılan fotoğrafların siyah beyaz oluşu da acıya ve ölüme yapılan bir gönderme olarak yorumlanabilir ki; "bu fotoğraflar Roland Barthes'ın *Camera Lucida: Fotoğraf Üzerine Düşünceler* adlı yazısında ele aldığı fotoğraf ile ölüm arasındaki ilişkinin altını çizer niteliktedir" (Gumpert, 1994: 34).

Görsel 14. FX Harsono, Bone Cemetery Monument, 2011

FX Harsono'nun 2011 yılında gerçekleştirdiği yerleştirme de doğrudan göç olgusu olmasa da soykırım ve ardından gelen ölüm gerçekliğine vurgu yapan ve Endonezya'nın bağımsızlık hareketi sırasında yaşamını yitiren Çinlilerin anısına dikilen bir anıttır. Yerleştirme gerek biçimsel estetiği gerek konu aldığı gerçeklik ile Boltanski'nin çalışmalarıyla benzerlik taşır. Her iki sanatçı da yaşanan acı ve trajediye geçmişin anısını canlandıran fotoğraflar üzerinden gönderme yaparak geçmişi şimdiye taşırlar. Harsono'nun anıtında (Görsel 14) Boltanski'nin spot ışıklarının yerini mumlar almıştır ve bu kez kayıpların fotoğrafları ile birlikte isimleri de izleyiciye sunulmuştur. Anıtın döngüsellliği ile zamanın akışkanlığına ve nesnel zaman-öznel tartışmasının yaşam ve ölüm diyaloguna da gönderme yapılır ve yerleştirme mevcut yapısıyla yaşamın gerçekliğine çarpıcı bir duruş sergiler.

Göç ve göçle ilişkili olguların sanatın konusu kapsamına dahil edildiği bir diğer tematik anlatım sınır vurgusu üzerinden yapılmaktadır. Richard Lou, Jorge Mendez, Murat Gök, Walid Siti, Issam Kourbaj gibi sanatçılar yaşanan trajedileri sınır kapıları ya da uluslararası sınırları çevreleyen tel örgü imgesinin nesnel gerçekliğini sanatın gücü ve ironik söylem diliyle yeniden yorumlayarak eleştirmiştir. Sınır kavramının farklı disiplinler bağlamında elbette pek çok anlamı vardır; insanın sınırları olduğu gibi yaşamın kendi gerçekliği içinde varlığını sürdüren hemen her nesnenin de yapısını oluşturan unsurlar sınırlara tabidir. Konu kapsamında sınır kavramına bakıldığında ise siyasi coğrafya anlamında ülkeler arasındaki bölgeler olarak tanımlanabilir ve “özellikle son dönemde dünyada kurulan yeni devletler, yaşanan çatışmalar, sınır ötesi hareketler ve savaşlarla sürekli gündemdeki yerini korumaktadır” (Gümüşçü, 2010: 79). Günel'in de tanımladığı gibi (2002: 71); “eskiden toprak üzerinde belli belirsiz işaretlerle oluşan sınır çizgileri ya da iki taraf arasında boş bırakılan sınır bölgeleri bugün artık yerlerini çok belirli ve oynatılması güç kesin çizgilere bırakmıştır” (Gümüşçü, 2010: 81). Bu değiştirilemez kesin çizgiler nedeniyle göç olgusu ile doğrudan ilişkili olan sınır kavramı kitlesel göç hareketlerinin yasadışı yollarla yapıldığı durumlarda yapısı gereği koruyucu bir işleve sahiptir. Ancak konuya zorunlu göç açısından yaklaşıldığında geçişi engelleyen ve geçmek isteyenleri ötekileştiren bir rol üstlenir. Richard Lou'nun *Border Door (Sınır Kapısı)* isimli yerleştirmesinde (Görsel 15) bir çerçeve içerisine yerleştirilmiş bir kapı doğrudan Amerika ile Meksika sınırına konumlandırılmış ve

ülkelerindeki yoksulluk ve şiddetten kaçan bir grup mülteci için bir geçiş alanı yaratılmıştır. 1990'lara kadar henüz tel örgü yerine çitlerle korunan sınır bölgesi sanatçının yerleştirme ve performansını gerçekleştirmesine de olanak sunmuş, ancak gerekli izinler alınmasına karşın yerleştirmenin bölgedeki varlığı yalnızca iki gün korunabilmiş ve bir sınır devriyesi tarafından yıkılmıştır. Bununla birlikte kapı yalnızca Amerika'ya açılacak şekilde konumlandırılmıştır ve Meksika tarafındaki çerçeveye 134 anahtar yerleştirilmişti. Bununla birlikte yerleştirmenin ironik yapısı sınırı geçmek isteyen her göçmenin kapının içinden ya da etrafından dolaşabilecek olmasıydı ve bu yaklaşım biz ve öteki ayrımına, göçmenlerin ötekileştirilmesi ve dışlanmasına eleştiri niteliği taşıyordu. Benzer şekilde Murat Gök'ün *Sınır* isimli foto performansında da (Görsel 17) iki ülke arasındaki aşılabilir görünen bir tel örgünün (sınır telinin) bir çocuk tarafından hamağa dönüştürülmesiyle karşılaşılır. Sınır her ne kadar göçmenlik ve mültecilikle ilişkilendirildiğinde yaşanan acı ve kayıplara gönderme yapıyor olsa da hamakta uzanmış çocuğun halinden memnun olduğu görülür. Burada yansıtılmak istenen sınırın aşılabilir gerçekliğinin aslında insanlık tarafından bakıldığında yalnızca basit bir tel örgü olmasıdır; hangi etnik köken, din, dil, ırka sahip olsa da aslında yeryüzünde yaşayan tüm insanların ortak bir varoluşsal gerçekliğe sahip olduğu, yaşama arzusunun tüm insanlar için ortak olduğu ve sınır bölgelerinin yalnızca insanın insana yabancılaşmasına neden olduğudur. Bu nedenle sınır yalnızca öteki ile biz arasındaki ayrımı vurgulayan yüzyıllardır pek çok savaşın yaşanmasına ve insanın ölmesine neden olan yapay bir çizgidir. Walid Siti de yine aynı konuyu ele almış ve *Rite of Passage* isimli çalışmasında, göç ve sınırı geçmek isteyen mültecilerin yaşadıklarına dikenli telleri kırılğan bir forma dönüştürerek gönderme yapmıştır (Görsel 18).

(Saat yönünde) -Görsel 15. Richard Lou, Border Door (Sınır Kapısı), 1988, Performans / Görsel 16. Jorge Méndez Blake, The Castle, 2007 / Görsel 17. Murat Gök, Sınır (Border Hammock), Foto performans, 2015 / Görsel 18. Walid Siti, *Rite of Passage* (detail), 2016

Siti'nin çalışmasında dikkat çeken unsur -çalışmanın ismi ile de vurgu yapılan- geçit ve geçme eylemi üzerinde duruyor olmasıdır. Sınır olgusunu geçit ile ilişkilendiren sanatçı, mültecilerin yolculuklarının bir şeyi geçişleri ile geçme çabaları üzerine olduğunu aktarır. Bu insanların yaşamlarına bakıldığında da varış noktasının sürekli olarak değiştiği, sınırın geçilmesinin ardından bu kez yabancı olma durumu ile vatandaş olma durumu arasında bir başka sınırın ortaya çıktığı, vatandaşlık hakkı elde etmelerinin ardından toplum içerisindeki ötekileştirilmiş konumları ile başka bir sınırla karşı karşıya kaldıkları görülür. *Rite of Passage* bu doğrultuda genel olarak yaşamın sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde oluşu ile bu döngü içerisinde insanlığın zorunlu olarak deneyimlediği geçiş sürecinin yansımalarına dönüşmüştür denilebilir. Jorge Méndez Blake'in *The Castle* isimli kavramsal çalışması ise (Görsel 16) yine sınır vurgusu üzerinden ilerler ancak burada doğrudan göç ve göçmenliğe ilişkin bir gönderme yoktur. Çalışma tuğladan örülmüş sıradan bir duvar görünümündedir ancak yakından bakıldığında yapının zemininde Franz Kafka'nın Kale isimli kitabının yerleştirilmiş olduğu görülebilir. Bu kitap nedeniyle duvar eğrilmiş ve zemine paralellliğini kaybetmiştir; buna neden olan ya da bunu başaranın tek bir kitap olduğu düşünüldüğünde kitabın gücüne olduğu kadar değişimi başlatacak olanın tek bir eylem olacağı gibi bir yorumlama da getirilebilir. Bununla birlikte kitabın içeriği de görsel olarak yansıtılan düşünceyi destekler niteliktedir; bürokratik bir düzen, şeffaf olmayan bir sistem ve düzene karşı yaşanan mücadeleler. Bu anlamda çalışma doğrudan olmasa da dolaylı olarak yaşanan mülteci sorunlarına, sınırların fiziksel olarak geçirgenliğine rağmen sınırı geçmenin zorluğuna ve küresel boyutta bir sorun haline alan göç olgusunun ve onunla gelen sorunların bir kitabın bir duvarı eğriltebilmesi gibi toplumsal, ekonomik ve politik alanlara olumsuz yansımalarına ya da sorunun çözümüne ilişkin teorilere gönderme yapmaktadır denilebilir.

Bununla birlikte göç temasının sanatsal temsil açısından ele alınışı yalnızca yukarıda incelenen temalarla sınırlı değildir. Örneğin Gleen Ligon ve Nasan Tur gibi sanatçılar göç, göçmenlik, kimlik sorunlarını eserlerine yazı imgesi ile taşıyan sanatçılar olmakla birlikte bu gerçeklik ve toplumsal olgulara kültürel kimliğin değişimi açısından yaklaşan Faig Ahmed, Halil Altındere gibi sanatçılar da kültürel motifler üzerinden eserler üretmiştir. Yine benzer çalışmalar yapan Hintli sanatçı Reena Saini Kallat, Susan Stockwel, Lübnan doğumlu Mona Hatoum gibi sanatçılar göçe ilişkin bakış açılarını dünya haritası vurgusu üzerinden yaparken, Owais Husain ve Tammam Azzam gibi sanatçılar mekânın terk edilmesine göndermede bulundukları mekân düzenlemeleri ya da resimlemeleri ile dikkat çekerler. Adrian Paci ve Halil Altındere göçmenlik ve mülteci olma durumunu insanın çaresizliği üzerinden vurgulayarak uçak merdivenlerinde boşluğa bakan ya da uçak üzerinde yolculuk yapmaya hazırlanan insanlarla anlatmıştır. Küresel bir sorun haline gelen ve yalnızca toplumsal yapıya ilişkin bir değişim olarak düşünülemeyecek olan göç ve onunla ilgili olan durum ve kavramlar Türk resminde ve çağdaş sanatında da farklı perspektiflerden ele alınmış; Gülsün Karamustafa, Halil Altındere, Ferhat Özgür, Seçkin Aydın gibi kavramsal sanatçılar ile Nedim Günsür, Nuri İyem, Mehmet Başbuğ gibi ressamlar farklı teknik ve bakış açılarından önemli eserler üretmiştir.

Bu kapsamda genel olarak değerlendirildiğinde sanatsal üretim kapsamında göç temasının sanatçılar tarafından farklı göstergelerle ve göçün farklı boyutlarını ve zamanını yansıtan kavramsal çalışmalarla ele alındığı, bu göstergelerin örnekleme alınan çalışmalar kapsamında can yeleği, bot/tekne, bavul, giysi/kıyafet, fotoğraf ve sınır/sınır kapısı metaforlarından oluştuğu, bu göstergelerin mülteci sorunu, göçmenlik, savaş, sürgün, sığınma gibi durumları tanımladığı ve incelenen çalışmaların göç anı ile göç sonrası olmak üzere iki farklı zaman/mekanda kurgulandığı görülmektedir. Bu kapsamda Tablo 1’de de tanımlandığı gibi Ai Weiwei ve Mohamad Hafez’in göçmenlik ve mülteci sorununa can yeleği ve mülteci botu göndermesi ile vurgu yaptığı, Isabel ve Alfredo Aquizilan, Banksy ve Yoko Ono’nun doğrudan mülteci botunu kullanarak göçün acı ve yıkımına gönderme yaptıkları, Bruno Catalano, Mona Hatoum ve Mohamad Hafez’in sürgün ve savaşın ardından göç eden insanların sığındıkları bölgelere yanında götürdükleri geçmişi bavul metaforu ile canlandırdıkları, Claudia Casarino, Guy Wouete, Christian Boltanski gibi sanatçıların soykırım, sürgün, göçmenlik ve sığınma gibi kategorileri göç sonrasında yaşanan kayıplara gönderme yapan fotoğraflar ve kıyafet yığınlarıyla temsil ettikleri, Richard Lou, Jorge Mendez Blake, Murat Gök ve Walid Siti gibi sanatçıların ise doğrudan sınır bölgeleri ve sınır kapılarını göçmenlik ve mülteci olma durumlarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu değerler bakımından örnekleme alınan eserlerde yer alan göstergeler, tema ve kategoriler ile göçün zamanına ilişkin yapılan göndermelerin hangi sıklıkta ve hangi oranda yapıldığına ilişkin gerçekleştirilecek bir analiz, çağdaş sanatın toplumsal bir sorun olmakla kalmayıp, ekonomik, politik, kültürel olarak da önemli yansımalara sahip olan göç olgusuna yaklaşım biçimlerindeki benzer ve ayrışan noktalar ile bu ayrımın (farklılaşmanın) nedenlerini ortaya çıkarması bakımından önemlidir.

Tablo 1: Örnekleme alınan sanatçıların göç temasına yaklaşımına ilişkin kullandıkları göstergeler, soruna yaklaşım biçimleri ve zamanı

Sanatçı	Gösterge	Kategori	Zaman	Kişisel deneyim
Ai Weiwei	Can yeleği	Mülteci sorunu/Göçmenlik	Göç anı	Var
Isabel ve Alfredo Aquizilan	Bot/Tekne	Mülteci sorunu/Göçmenlik	Göç anı	Yok
Banksy	Bot/Tekne	Mülteci sorunu/Göçmenlik	Göç anı	Yok
Yoko Ono	Bot/Tekne	Mülteci sorunu/Göçmenlik	Göç anı	Yok
Mohamad Hafez	Can yeleği/Bot/Bavul	Sürgün/Savaş/Sığınma	Göç anı/Göç sonrası	Var
Mona Hatoum	Bavul	Sürgün/Sığınma	Göç anı/Göç sonrası	Var
Bruno Catalano,	Bavul/Kıyafet	Sürgün/Göçmenlik	Göç anı/Göç sonrası	Var
Claudia Casarino	Kıyafet	Göçmenlik/Sığınma/Sürgün	Göç sonrası	Yok
Guy Wouete	Kıyafet/Sınır	Mülteci sorunu/Göçmenlik	Göç anı/Göç sonrası	Yok
Christian Boltanski	Kıyafet/Fotoğraf	Savaş/Göçmenlik/Sürgün	Göç sonrası	Var
FX Harsono	Fotoğraf	Savaş/Sürgün	Göç sonrası	Yok
Richard Lou	Sınır/Sınır kapısı	Sürgün/Sığınma/Göçmenlik	Göç anı	Yok
Jorge Méndez Blake	Sınır/Sınır kapısı	Göçmenlik	Göç anı/Göç sonrası	Yok
Murat Gök	Sınır/Sınır kapısı	Mülteci sorunu/Göçmenlik	Göç anı	Yok
Walid Siti	Sınır/Sınır kapısı	Mülteci sorunu/Göçmenlik	Göç anı	Yok

Tablo 2 incelendiğinde görüldüğü gibi göç teması çağdaş sanat kapsamında örnekleme alınan eserlerin %25’inde sınır ya da sınır kapısı metaforu ile temsil edilmiş, %20 oranında mülteci botu ya da tekne imgesi ile aynı oranda mülteci ve sığınmacılardan ya da göç sırasında yaşamını yitirenlerden kalan kıyafet imajı ile betimlenmiştir. Bunları %15 oranında (3 sanatçı tarafından) geçmiş yaşıntıya, sığınma ve sürgün durumlarına gönderme yapan valiz/bavul motifi izlemiştir. %10 oranında sınırı yasadışı yollarla geçerken kullanılan göçmenlere gönderme yapan can yeleği ve yine aynı oranda (2 sanatçı tarafından) savaş, soykırım ya da göç durumunda yaşanan kayıpları betimleyen fotoğraflar yoluyla yaşamın gerçekliğine sanatın temsil gücü ile vurgu yapılmıştır. Göstergeler arasında en yüksek oranda sınır/sınır kapısının kullanılmış olması (5 sanatçı tarafından) kavramın mülteci sorunu, göçmenlik, sürgün durumu, yabancılık, sığınma, soykırım, savaş ve diğer göçle ilişkili kavramların tamamı ile ilişkili olmasından ve metafor olarak çok katmanlı bir anlama sahip olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bununla birlikte zaman ve mekân açısından belirsiz bir niteliğe sahip olması da sanatın yansıtıcı gücü bakımından önemli bir tema olarak kullanılmasının nedenleri arasında kabul edilebilir. Yine can yeleğinin 2 sanatçı tarafından en düşük oranda kullanılmış (%10 oranında) olması da motifin doğrudan mültecilere gönderme yapması ve mekâna ilişkin somut bir veri sunmasının yanında sınırı geçen mültecilerin hangi yolla yer değiştirdiğine dair kesin yargıda bulunması açısından kavramsal sanatın izleyicinin bakış açısına göre değişen gerçekliğine tezat oluşturduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. Fotoğrafın da göçe gönderme yapan kavramsal çalışmalarda sanatçılar tarafından daha az kullanımının (2 sanatçı tarafından) benzer nedenlerden kaynaklandığı, bu göstergenin göçle ilişkili belirli temalara doğrudan gönderme yapmakla birlikte anlamı da sınırlayan ve izleyicinin bakışını gerçekliğin bir noktasına sabitleyen bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Elbette bu değerler yalnızca örnekleme alınan eserlerin kullandıkları göstergeler üzerinden elde edilmiş veriler olup, göçü konu alan tüm çalışmalar için bir genelleme yapmak imkansızdır.

Tablo 2: Göç temasının sanatsal üretim kapsamında kullanılmasına ilişkin göstergeler ve frekans değerleri tablosu

Gösterge	(f)	%
Can yeleği	2	10,00
Tekne/bot	4	20,00
Valiz/bavul	3	15,00
Kıyafet/ giysi	4	20,00
Fotoğraf	2	10,00
Sınır/sınır kapısı	5	25,00
Toplam	20	100

Sanatsal üretim kapsamında göç temasına ilişkin hangi kategorilerin temsil edildiği bakımından örnekleme alınan eserler incelendiğinde Tablo 3’te görüldüğü gibi göçmenlik durumunun %36,36 oranında (12 sanatçı tarafından çalışıldığı) en yüksek kullanım sıklığına sahip olduğu, göçmenliği %21,21 oranında mülteci sorunları ve sürgün olgusunun izlediği görülmektedir. Sığınma teması 4 katılımcı tarafından çalışmanın konusu kapsamına dahil edilirken savaş ve soykırım gibi olguların %9,09 şeklinde en düşük kullanım oranına sahip olduğu analiz edilmektedir. Bununla birlikte örnekleme alınan eserler incelendiğinde bu tema

ve kategorilerin dağılımının farklı çalışmalarda bir arada yer aldığı, bu doğrultuda sanatın göçe ilişkin durum ve kavramları farklı boyutlarıyla bütün olarak eleştirerek disiplinlerarası bir gerçeklik yarattığı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda göçün sonuçlarının çok boyutluluğu ile de paralellik göstermekte, aynı zamanda göç edilen bölgenin sosyo-kültürel, ekonomik ve toplumsal değişiminde yaşanan hareketlilik ile de ilişkilendirilebilmektedir. Araştırma kapsamında örnekleme alınan sanatçı sayısının 15 ve incelenen eser sayısının 16 olduğu düşünüldüğünde ve göçmenlik temasının kullanım sıklığı dikkate alındığında (12 sanatçı tarafından) bunun en yüksek yüzdeye sahip olmasının nedeninin belirli bir zamanda gerçekleşen savaş, sürgün, sığınma gibi sınırları ve kapsamı belirli bir durum yerine diğer alanlara göre daha genel ve kapsayıcı bir durumu ifade ediyor olmasından kaynaklandığına ilişkin bir genellemeye ulaşılabilir.

Tablo 3: Sanatsal üretim kapsamında göçe ilişkin tematik yaklaşımların kullanım sıklığı tablosu

Tema/Kategori	(f)	%
Mülteci sorunu	7	21,21
Göçmenlik	12	36,36
Savaş	3	9,09
Sürgün	7	21,21
Sığınma	4	12,12
Toplam	33	100

Son olarak Tablo 4 incelendiğinde örnekleme alınan 16 çalışmanın 11'inde (%57,89 oranında) göç anının, göç sırasında yaşanan psikolojik durumların, yaşanan fiziksel ve ruhsal kayıpların, hissedilen acı ve çaresizliğin ya da hareketliliğe ilişkin mekân algısının betimlendiği görülmektedir. Göç anını temsil eden bu çalışmalar arasından 5'inin aynı zamanda göç sonrasındaki yaşama da gönderme yaptığı anlaşılrken, 3 çalışmanın (%42,10 oranında) yalnızca göçün sonuçlarına ve göçmenlik durumundaki insanların yaşam koşullarına odaklandığı analiz edilmektedir. Bu kapsamda genel olarak değerlendirildiğinde örnekleme alınan eserler bağlamında yaşanan kitlesel hareketin gerek bireysel gerek toplumsal boyutta yorumlanarak sanatın konusu kapsamına dahil edildiği, sanatçıların dikey ve yatay hareketlilik olarak göç olgusunun farklı boyutlarını betimlediği, bunu yaparken farklı tematik göstergeler üzerinden yaşanan gerçekliği sorguladığı ve eleştirdiği, aynı zamanda belirli ortak metaforlardan destek aldığı görülmektedir.

Tablo 4: Göçün sanatsal üretim kapsamında kullanımının zaman ve mekâna ilişkin göstergeleri ve frekans değerleri tablosu

Zaman/Mekân	(f)	%
Göç anı	11	57,89
Göç sonrası	8	42,10
Toplam	19	100

Sonuç

Örnekleme alınan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde bu sanatçıların büyük bir kısmının göç ve göçmenlik durumlarını geçmiş yaşantılarında deneyimlemiş ve kişisel kimliklerini şekillendiren olumsuz süreçler yaşamış olmalarına karşın bir kısmının kişisel

olarak deneyimlememiş olsa da insanlığın çok büyük bir kesiminin küresel boyutta yaşadığı acılara duyarsız kalamayırları nedeniyle konuyu çalışmalarına taşıdıkları görülmektedir. Bu iki grup sanatçının ürettikleri eserler karşılaştırıldığında Ai Weiwei, Mohamad Hafez, Bruno Catalano, Christian Boltanski ve Mona Hatoum gibi kişisel olarak deneyimlemiş ve geçmiş yaşamlarında yaşadıkları toprakları isteyerek ya da istemeyerek terk etmiş sanatçıların eserlerinde kullandıkları temalar, göstergeler ve probleme yaklaşım biçimleri ile göç, yer değiştirme, mülteci olma, ötekileştirilme durumlarını doğrudan yaşamamış sanatçıların eserleri arasında çok büyük farklar olmadığı görülmüştür. Bu veri insanlığın varoluşundan beri yaşanan bu olumsuz durumun geride bıraktığı acının evrensel oluşundan kaynaklanmaktadır. Şüphesiz tarih boyunca bir sınırı geçmek, ulaşılmak istenilen bir hedefe yönelmek pek çok zorluğu ve olasılığı da beraberinde getirmiştir. Bu durum aynı zamanda zamansal bir değişim ve ilerleme ile de koşut gelişmektedir; bu yalnızca mekânsal bir başkalaşım değil, aynı zamanda insanın değişimini de kaçınılmaz kılmıştır. Göç olgusu ve onunla birlikte yaşanan ve değişmeye mecbur olan sınırlar, insanlar, toplumlar, ideolojiler ve kültürler, sanatın ve sanatçının da değişimini zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda küresel bir sorun haline gelen göçün çağdaş sanatın konusu kapsamına dahil edilmesi yaşamın ve varoluşun doğal bir sonucudur. Sanat yapısı gereği yaşamın kendisinden beslenir ve küresel boyutta yaşanan göç, savaş, yıkım, fiziksel ve psikolojik terk edilmişlik duyguları yaşandığı ve hissedildiği sürece sanatın da duyarlılığının süreceği, toplumsal farkındalığa ilişkin estetik yaratımın devam edeceği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Anonim (2019). Yoko Ono. <https://lmcc.net/river-to-river-festival/river-to-river-festival-2019/yoko-ono-add-color> (erişim: 03.03.2022).
- Baş, E. (2016). 1990 Sonrası Göçle Gelen Kültürel Etkileşimin Disiplinlerarası Sanata Yansıması, Dokuz Eylül Üniversitesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Başkır, Ü. D. (2008). Dışlanmışların Sistemle Siyasal Bir İlişki Biçimi Olarak Kamp ve Getto. Karaburun Bilim Kongresi/ Bugünü Anlamak Bildiri Kitabı.
- Bozkurt, B. Z. (2016). Bruno Catalano'nun Gezginleri: *Les Voyageurs*. <https://gaiadergi.com/bruno-catalanonun-gezginleri-les-voyageurs/> (erişim: 04.03.2022).
- Chambers, I. (2014). Göç, Kültür, Kimlik. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çabuklu, Y. (2006). Bedenin Farklı Halleri. İstanbul: Kanat Kitap.
- Çalışkan, S. (2019). Adrian Paci'nin Eserlerinde Göç ve Kimlik Olgusu. Sosyal Bilimler Dergisi, 9(17): 13-21.
- Çeber, T. (2018). Plastik Sanatlardaki Üretimlerde Ele Alınış Biçimiyle Göç Olgusu. STD Dergisi, 2018 Aralık, 97-109.
- Çelebi Erol, C. (2020). Göçün Öteki Yüzü: Türkiye Çağdaş Sanatında Göç Olgusu. Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 47, s. 400-407.
- Demirel, H. (2020). Çağdaş Sanatta Göç Teması. Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi, 1(1): 87-104
- Escobar, T. (2008). Claudia Casarino. <http://www.rofaprojects.com/claudia-casarino-1> (erişim: 03.03.2022).

Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Uluslararası Toplumsal Alanlar* (Çev. A. Z. Gündoğan ve C. Nacar). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Gihring, T. (2020). The art of leaving: A major exhibition sheds light on the largest global movement in history. <https://new.artsmia.org/stories/the-art-of-leaving-a-major-exhibition-sheds-light-on-the-largest-global-movement-in-history> (erişim: 04.03.2022).

Girgin, F. (2017). Sanatta Göç Teması. *International Journal of Social and Humanities Sciences IJSHS*, 1(1): 54-75.

Gumpert, L. (1994). *Christian Boltanski* (Çev. Francis Cowper). Paris: Flammarion.

Gümüşçü, O. (2010). Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye’de Sınır Kavramı. *Bilig*, Sayı 52, s. 79-104.

Günel, K. (2002). Coğrafyanın Siyasal Gücü. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Hafez, M. (2018). *Desperate Cargo*. <http://www.mohamadhafez.com/Desperate-Cargo> (erişim: 04.03.2022).

Harvey, David. (2013). *Asi Şehirler*. İstanbul: Metis Yayınları.

Hasting, D. ve Wilson, T. M. (2002). *Sınırlar Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları* (Çev. Zeki Yaş). Ankara: Ütopya Yayınları.

Kahraman, H. B. (2007). *Postmodernite ile Modernite Arasındaki Türkiye*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Reynolds, P. (2019). At the ICA, when home won’t let you stay explores the migration experience. <https://www.wbur.org/news/2019/10/17/ica-when-home-wont-let-you-stay-migration-experience> (erişim: 04.03.2022).

Schwegler, H. (2015). Guy Wouete Röportajı. <https://www.mqw.at/blog/in-my-language-there-is-noword-for-art/> (erişim: 05.04.2022)

Serkan, Ç. (2018). Çağdaş Sanat Eserlerine Göç Olgusu Perspektifiyle Bir Bakış. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, Sayı 41, s.39-45.

Tümtaş, M. S. ve Ergün, C. (2016). Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4): 1347-1359.

Weiwei, A. (2018). The refugee crisis isn’t about refugees. It’s about us. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/feb/02/refugee-crisis-human-flow-ai-weiwei-china> (erişim: 02.03.2021).

Yale Law School (2019). Unpacking: Unpacked with Mohamed Hafez. <https://law.yale.edu/yls-today/news/unpacking-unpacked-mohamed-hafez> (erişim: 04.03.2022).